

πηγῶν καὶ βοηθημάτων θὰ ἐπλούτιζε περισσότερο τὴν ἐργασίαν ταύτην. Ἄσχετως ὅμως πρὸς αὐτό, ἡ μέθοδος ἐρεῦνης, ὁ πλοῦτος τῶν τύπων τῶν ὄρων, αἱ ἐπ' αὐτῶν παρατηρήσεις τῶν συγγραφέων καὶ ἡ πλουσία μὴ ἑλληνικῆ βιβλιογραφία καθιστοῦν τὸ βιβλίον τοῦτο θεμελιῶδες καὶ μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του.

ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

Μελέτιος Πηγᾶς, Χρυσοπηγή. Ἐδδαγγελικῆς διδασκαλίας περίοδος. Ἄνεκδοτοι λόγοι γραμμένοι σὲ 1586 - 1587 καὶ ἐκφωνημένοι σὲ τὸ ναὸ τῆς Χρυσοπηγῆς καὶ Παμμακαρίστου Κωνσταντινουπόλεως (κατὰ τὸν Ἀθηναϊκὸν κώδικα). Ἀναστύλωσε [sic] Γ. Βαλέτας. Ἐκδόσεις Πηγῆ Ὁρθ. Βιβλίου. 1958, Ἀθήναι.

Σχ. 8^{ον}, σσ. 440.

Τὸ νέον τοῦτο ἔργον τοῦ ἀκαταπονήτου ἐργάτου τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων κ. Γ. Βαλέτα περιλαμβάνει μερικὴν καὶ ἐνιαχοῦ ἀποσπασματικὴν ἔκδοσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁμιλιῶν τοῦ ἐπιφανοῦς Κρητὸς λογίου καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ (1549 - 1601) κατὰ τὸν ἀθηναϊκὸν κώδικα, ἦτοι τὸ ὑπ' ἀριθ. 27 χειρόγραφον τοῦ Θεολογικοῦ Σπουδαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου (σ. 49 - 400) προτάσσονται πρόλογος καὶ ἐκτενὴς εἰσαγωγή, ἐπιτάσσονται δὲ σημειώσεις περὶ τῶν κωδίκων, πίναξ κυρίων ὀνομάτων, γλωσσάριον καὶ γραμματικαὶ παρατηρήσεις.

Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν, εἰς μελέτημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ὑπ' ἀριθ. 1254 παρισινὸς ἑλληνικὸς κώδιξ καὶ ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ» («Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 3 (1951), σ. 3 - 26), νὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν πέντε γνωστῶν εἰς ἡμᾶς κωδίκων τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Πηγᾶ, ἦτοι τοῦ παρισινοῦ (*Paris, gr. 1254*, τοῦ ὁποίου καὶ παρέσχομεν λεπτομερῆ περιγραφὴν), τοῦ τῆς Χάλκης (Θεολογ. Σχολῆς 46), τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ (Πατριαρχ. 3 - ΤῆΑ'), τοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου (ἀριθ. 254) καὶ τοῦ ἀνωτέρω ἀθηναϊκοῦ, νὰ παραθέσωμεν συγκριτικὸν πίνακα ἀντιστοιχίας τῶν ὁμιλιῶν τῶν κωδίκων τούτων καὶ νὰ προβῶμεν εἰς μίαν πρώτην ἀξιολόγησιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὴν προεργασίαν ἡμῶν ταύτην θὰ ἠξιοποιεῖ εὐμεθόδως ὁ μέλλων κριτικὸς αὐτῶν ἐκδότης. Ἐκ τῶν πέντε ὡς ἄνω κωδίκων ὁ ἀθηναϊκὸς εἶχε κινήσει ἔτι ἐνωρίτερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ σημερινοῦ ἐκδότου. Τὸν κώδικα τοῦτον, ἀνεπίγραφον ὄντα, εἶχε τὸ πρῶτον καταστήσει γνωστὸν ὁ εὐρὼν καὶ δωρῆ-

σας αὐτὸν εἰς τὸ Θεολογικὸν Σπουδαστήριον ἀειμνήστου καθηγητῆς Κωνσταντίνου Δουβουνιώτη δια μελετήματός του ἐν « Ἀναπλάσει », τόμ. 48 (1935), σ. 174-177 ὑπὸ τὸν τίτλον « Μελετίου ἱερομονάχου ὁμιλίαι εἰς τὰς εὐαγγελικὰς περικοπὰς », περιέγραψε δ' ἔπειτα λεπτομερῶς ὁ Ἀ. Φυτράκης (*Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ Θεολογικοῦ Σπουδαστηρίου Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 48-55), ὅστις καὶ ὑπεσημείωσεν (αὐτόθι, σ. 48, σημ. 1) ὅτι ὁ καθηγ. Δουβουνιώτης εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ, ὡς τῷ ἀνεκοίνωσε, « καταλήξει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ὁμιλιῶν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ ». Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς πατρότητος τῶν ὁμιλιῶν τοῦ κώδικος ἐξήτασε μετὰ ταῦτα αὐτὸς ὁ Βαλέτας εἰς ἄρθρον του ὑπὸ τὸν τίτλον « Τὰ ρητορικά προοίμια τοῦ Πηγᾶ » (« Νέα Ἑστία », τόμ. 36 (1944), σ. 769-771), ἐνθα καὶ παρέσχε τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι αὐτὸς πρῶτος εἶχεν ἀνακοινῶσαι εἰς τὸν ἐν τῷ μεταξὺ θανόντα Δουβουνιώτην ὅτι αἱ ὁμιλίαι εἶναι τοῦ Πηγᾶ. Τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην ἡμεῖς οὔτε ἠθελήσαμεν (βλ. σ. 22 τῆς ἡμετέρας μελέτης) οὔτε θέλωμεν νὰ θέσωμεν ἐν ἀμφιβόλῳ καὶ ἀποροῦμεν διατί ὁ Βαλέτας ἐν τῷ κρινομένῳ βιβλίῳ του (σ. 12, σημ. *) αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ν' ἀποκρούσῃ διεξοδικῶς κατηγορίαν μὴ ἀποδοθεῖσαν εἰς αὐτόν, ἐπικαλούμενος τὴν μαρτυρίαν καὶ ἐτέρου ἀειμνήστου καθηγητοῦ, τοῦ Γρ. Παπαμιχαήλ. Τοῦναντίον ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι ἡ εἰς τὸν Πηγᾶν ἀπόδοσις τῶν ὁμιλιῶν εἶναι ἐπιτυχῆς καὶ ἐπληθεύσαμεν μάλιστα τὴν ἐπὶ ἀνεπαρκῶν ἐνδείξεων μόνον στηριχθεῖσαν εἰκασίαν ταύτην διὰ τῆς μόνης ἀσφαλοῦς βασιάνου, ἥτοι διὰ τῆς παραβολῆς τῶν ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ κώδικι ὁμιλιῶν πρὸς τὰς τῶν τεσσάρων ἄλλων κωδίκων, οἵτινες ἀποδεδειγμένως περιέχουν ὁμιλίαις τοῦ Πηγᾶ. Τὴν ὑπαρξίν τῶν κωδίκων τούτων ἠγνῶει τότε προφανῶς ὁ Βαλέτας καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ, ὡς ἐγράψαμεν (σ. 22, σημ. 5 τῆς ἐργασίας μας), διατί, διὰ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ κώδικος εἰς τὸν Πηγᾶν, ἐνόμισε καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἀπεκάλυψε τὸ ὁμιλητικὸν τούτου ἔργον. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπανελάβε ρητῶς καὶ βραδύτερον, γράφων περὶ Πηγᾶ ἐν τῇ « Ἀνθολογίᾳ τῆς Δημοτικῆς Πεζογραφίας », τόμ. Α', Ἀθήνα 1947, σ. 593-594, ὅτι « οἱ λόγοι του ἦταν χαμένοι, τελευταῖα ὅμως ἀναγνωρίστηκε ἓνας κώδικας τοῦ Θεολογικοῦ Σπουδαστηρίου Ἀθηνῶν (ἀριθ. 27) », καὶ ὅτι, ὅταν ἐκδώσῃ ἐκ τῶν λόγων τούτων τὴν ἐκλογὴν τὴν ὁποῖαν ἐτοιμάζει, « τότε θὰ φανεῖ τί λιοντάρι εἶχε καταχωνιασμένον τόσα καὶ τόσα χρόνια ὁ λογιοτατισμὸς καὶ κινδύνεψε νὰ τὸ φάει, γιατί μόνο σ' αὐτὸ τὸ ἀνώνυμο κακὸ ἀντίγραφο μᾶς σώθηκε ἀπὸ τύχη, καὶ νὰ τὸ χρωστοῦμε χάρις στὴν ἀνωνυμία του! ». Εἶναι λοιπὸν καὶ πάλιν ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ Βαλέτας, παραλαμβάνων ἐν τῷ κρινομένῳ ἔργῳ του (σ. 401-414) ἐκ τῆς προειρημένης ἡμετέρας ἐργασίας τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς κώδικας τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Πηγᾶ, προσπαθεῖ μετ' ἐπιμονῆς (σ. 10-11 καὶ 403-404) νὰ πείσῃ ὅτι, μολοντί δὲν ἐμνημόνευσε τούτους οὔτε ἐν τῇ « Ἀνθολογίᾳ » του

τῷ 1947, τοὺς ἐγνώριζεν ἐν τούτοις καὶ ὅτι ἀδίκως τὸν παρεστήσαμεν ὡς ἀγνοοῦντα αὐτούς! Ἄλλ' αἱ ἀνωτέρω περικοπαὶ τῶν ἐκεῖ γραφομένων του εἶναι σαφεῖς καὶ δὲν ἐπιδέχονται ἄλλην ἐρμηνείαν. Εἶναι ἐξ ἄλλου προφανές ὅτι μόνον ἂν τοὺς ἠγνόει — ὡς ἐπιστεύσαμεν καὶ ἐξακολουθοῦμεν, πρὸς ἰδικόν του ὄφελος, νὰ πιστεύωμεν — τότε καὶ μόνον ἀποκτᾷ δικαιολογίαν τὸ ὑπ' αὐτοῦ τότε ἐξαγγελθὲν ὅτι αὐτὸς ἀπεκάλυψε τὰς ἠφανισμένας ὀμιλίας τοῦ Πηγᾶ, ἐνῶ, ἂν ἀντιθέτως δεχθῶμεν ὅτι τοὺς ἐγνώριζεν, ὡς βεβαιοὶ σήμερον, τότε διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ κατηγορηθῇ ὅτι, διὰ νὰ ἐξάσῃ τὸν ἐπιτυχῆ ταυτισμὸν του ὑπὲρ τὸ δέον, παρουσίασεν ἀπὸ σκοποῦ κείμενα ἀπὸ πολλοῦ καὶ πολλαχόθεν γνωστὰ ὡς ἀγνωστα καὶ ἠφανισμένα ἀπὸ τὸν ἀθῶον ἐν προκειμένῳ λογιωτατισμὸν.

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἐγνώριζεν ἢ μὴ τότε ὁ Βαλέτας καὶ τοὺς ἄλλους ὑπ' ἡμῶν καταγραφέντας κώδικας τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Πηγᾶ, ἐν κατέστη προφανές ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς περὶ τούτων ἡμετέρας ἐργασίας, ὅτι πᾶσα κριτικὴ ἔκδοσις τῶν ὀμιλιῶν τούτων ἦτο ἀπαραίτητον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ἥτοι ἐπὶ πάντων τῶν γνωστῶν κωδίκων, οἵτινες ἀλληλοσυμπληροῦνται καὶ ἀλληλοδιαφωτίζονται. Εἶναι δυστύχημα ὅτι ὁ Βαλέτας, μολοντί φαίνεται ἐνιαχοῦ ἔχων συναίσθησιν τῆς μεθοδικῆς ταύτης ἐπιταγῆς (βλ. πρόλογόν του σ. 7 καὶ 9, ὡς καὶ τὰς σ. 41 καὶ 414), προέκρινεν ἐν τούτοις τὴν ἡσσονα προσπάθειαν, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν χρησιμοποίησιν μόνου τοῦ εἰς αὐτὸν προχείρου ἀθηναϊκοῦ κώδικος. Ἄλλ' ὁ κῶδιξ οὗτος οὐδὲ κἄν πλεονεκτηεῖ ἐν γένει ἔναντι τῶν ἄλλων σωζομένων. Διότι οὔτε αὐτόγραφος τοῦ συγγραφέως εἶναι, ὡς εἶναι ὁ ἀλεξανδρινός (ἢ ἐν σ. 406 ὑπόθεσις τοῦ ἐκδότου, καθ' ἣν ὁ ἐκ τῶν δύο ἀντιγραφῶν γράφας τὰ πρῶτα 27 φύλλα εἶναι ἴσως αὐτὸς ὁ Πηγᾶς, εἶναι ἀστήρικτος, ὡς προδίδει καὶ ἡ ἐν σ. 13 φωτοτυπία τοῦ φ. 9^τ), οὔτε σύγχρονος καὶ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ συγγραφέως προερχόμενος, οἷος ὁ καὶ θαυμασίως καλλιγραφημένος παρισινός, ἀλλὰ τοῦναντίον φέρεται γεγραμμένος, σχεδὸν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον (φ. 27 - 613) ὑπὸ μεταγενεστέρου ἀμαθοῦς ἀντιγραφῆς, ὅστις, καὶ καθ' αὐτὸν τὸν ἐκδότην (σ. 401), εἶναι « μισογράμματος [sic], ἀνορθόγραφος, κακογράφος..., ἀκάτεχος ἀπὸ εὐαγγελικὰ χωρία, διαβάξει δύσκολα, δὲν προσέχει, πέφτει σὲ ἀσυγχώρητα λάθη... » κλπ., διὰ τοῦτο δὲ ὁ κῶδιξ, ὡς ὁμολογεῖ πάλιν ὁ ἐκδότης (σ. 413), « ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς καλῆς παράδοσης τοῦ κειμένου ὑστερεῖ ». Ἐν μόνον — σημαντικὸν βεβαίως — πλεονέκτημα ἐφαίνετο διατηρῶν μέχρι τοῦδε ἔναντι τῶν λοιπῶν ὁ ἀθηναϊκὸς κῶδιξ, ὅτι ἦτο πολὺ πληρέστερος, διότι, ἐνῶ δύο μόνας ὀμιλίας σωζομένας εἰς ἄλλους κώδικας παραλείπει (καὶ οὐχὶ μίαν, ὡς γράφει ὁ Βαλέτας, σ. 405), περιλαμβάνει ἀντιθέτως (φ. 361 - 613) 38 ὄλας μοναδικὰς ὀμιλίας (τὰς κατὰ τὴν ἐν σ. 409 - 411 ἰδιαιτέραν καταγραφὴν αὐτῶν ὑπὸ Βαλέτα ὑπ' ἀριθ. α' - λή', κατὰ δὲ τὸν κατάλογον Φυτράκη ὑπ' ἀριθ. 31 - 67). Καὶ ἂν μὲν τὰς

μοναδικὰς ταύτας ὁμιλίας ἐξέδιδεν, ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει, ὁ Βαλέτας, τότε βεβαίως θὰ εἶχεν ἐπιτελεσεὶ χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἔργον. Οὗτος ὅμως ὄχι μόνον οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν περιέλαβεν εἰς τὴν ἐκδοσίν του (δύο τούτων, αἱ ὑπ' ἀριθ. ις' καὶ ιζ', ἔχουν ἤδη ἐκδοθῆ [ὑπὸ Κ. Κούρκουλα] ἐν « Ἀναπλάσει » 1954, φ. 22 καὶ 23, Ὁκτωβρίου καὶ Νοεμβρίου, σ. 318-319 καὶ 334-335, ἀλλὰ τοῦτο διέλαθε τὸν Βαλέταν), ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πατρότητα των ἔθεσεν ἐν ἀμφιβόλῳ! Οὕτω παρετήρησε περὶ τῶν λόγων τούτων ἐν ἄλλοις καὶ τὰ ἐξῆς (σ. 406-407): « Οἱ περισσότεροι εἶναι μικροί. Μοιάζουν μὲ περιλήψεις λόγων. Ἄλλοι εἶναι προοίμια, εἰσαγωγὲς λόγων. Δὲν ἔχουν καμμὶαν ὁμοίότητα μὲ τοὺς Πολίτικους λόγους μὲ τὰ ἀρχαῖα προοίμια... Ἐδῶ δὲν θάρεχει κανένα ἄπ' τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῶν λόγων τοῦ Πηγά... Οὔτε ἡ Πόλη, οὔτε « ὦ ἄνδρες ἀδελφοί », οὔτε σοφία, οὔτε ρητά, οὔτε ἀρχαιότητα, οὔτε κρητικισμοί..., οὔτε Μελέτιος ν' αὐτοσυσταίνεται μὲ τ' ὄνομά του... οὔτε οἱ μύδροι καὶ οἱ κεραυνοὶ ἐνάντια στοὺς κακοὺς ποιμένες, ἐνάντια στὶς κοινωνικὰς πληγὰς καὶ προλήψεις. Τίποτ' ἄπ' αὐτὰ. Μόνο διδασκαλία ἀπλή, ἡρεμῆ, ἀτάραχη ». Δυστυχῶς τὸ ὑπ' αὐτοῦ διὰ πρώτην φορὰν τιθέμενον ζήτημα γνησιότητος τοῦτο τῶν ἀνωτέρω μοναδικῶν ὁμιλιῶν δὲν ἠδυνήθη, ὡς ὁμολογεῖ, νὰ ἐπιλύσῃ ὁ Βαλέτας, διὸ καὶ κατέγραψεν ἰδιαιτέρως αὐτὰς ὡς « ἀνεξακριβώτους ». Ἀσφαλῶς θὰ παραστῆ ἀνάγκη μεθοδικωτέρας ἐξ ὑπαρχῆς ἐξετάσεως τοῦ κώδικος πρὸς συναγωγὴν βεβαιωτέρων συμπερασμάτων, διότι ὁ ἐκδότης ἀλλαγῆ μὲν (σ. 8) γράφει περὶ τῶν λόγων τούτων: « ἔφτασα περίπου στὴ βεβαιότητα ὅτι δὲν εἶναι γραμμένοι ἀπὸ τὸν Πηγά », ἀλλαγῆ δὲ (σ. 40), ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτόν, γράφει ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι « καὶ ἂν τελικὰ ἀποδειχτοῦν δικοὶ του (κι αὐτὸ εἶναι τὸ πιθανώτερον, παρ' ὅλη τὴν ἀπόστασίν τους ἀπ' τοὺς ἄλλους), ὅμως δὲν ἔχουν ἐκφωνηθῆ στὴν Πόλη ». Ὅπως δὲ ποτε, ὁ ἐκ τῆς ἐκδόσεως — δεδικοιολογημένος ἢ μὴ — ἀποκλεισμός τῶν ὁμιλιῶν τούτων αἶρει καὶ τὸν μοναδικὸν λόγον, δι' ὃν θὰ ἠδύνατο νὰ συγχωρηθῆ ἢ προτίμησις καὶ μεμονωμένη ἐκδοσις τοῦ ἀθηναϊκοῦ κώδικος.

Ἴδωμεν ὅμως νῦν ἂν ἔστω καὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ τούτου κώδικος ἡ ἐκδοσις ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις. Δυστυχῶς, μὲ ὅσων ἐπιεικείαν καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ κρίνωμεν αὐτήν, ἡ ἀπάντησις δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι ἀρνητικὴ. Κατωτέρω θὰ σημειώσωμεν τὰς κυριωτέρας μόνον ἑλλείψεις αὐτῆς καὶ ὀλίγα μόνον ἐκ τῶν πολλῶν σφαλμάτων.

Πρώτη ἑλλείψις τῆς ἐκδόσεως εἶναι ὅτι δὲν εἶναι πλήρης. Ἐκ τῶν ἐν τῷ κώδικι 68 ὁμιλιῶν ἐκδίδονται μόνον αἱ πρῶται 30, διότι, ὡς ἐλέχθη ἤδη, αἱ τελευταῖαι 38 ἤγειραν εἰς τὸν ἐκδότην ἀμφιβολίας περὶ τὴν πατρότητα των καὶ δὲν περιελήφθησαν διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐκδοσιν (ἐξαίρεσις πέντε ὀλιγοστίχων incipit, ἅτινα παρετέθησαν ὡς δείγματα ἐν σ. 412-413). Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τριάκοντα ἐκδιδομένων μόναι αἱ 16, ἧτοι αἱ Α' - ΓΓ' (σ. 49-292) καὶ αἱ

ΚΕ' (bis), ΚΣ' και ΚΖ' (σ. 351 - 396) παρέχονται ἀκέραιαι, αἱ δὲ λοιπαὶ 14, ἦτοι αἱ ΙΔ' - ΚΕ' (σ. 293 - 348) καὶ αἱ ΚΗ' (396 - 398) καὶ Λ' (σ. 406) ἀποσπασματικῶς. Ὁ λόγος τῆς αὐθαιρέτου ταύτης περικοπῆς δὲν ἐξηγῆται.

Δεύτερον μειονέκτημα τῆς ἐκδόσεως εἶναι ἡ ἄνευ οἰασδῆποτε τάξεως παράθεσις τῶν ὀμιλιῶν. Διότι οὔτε ἡ ἐν τῷ κώδικι σειρά τούτων ἐτηρήθη, οὔτε καὶ ἄλλη τις, ὡς ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ ἐκδότης, γράφων ἐν σ. 401: «Ὅλοι οἱ λόγοι καὶ τ' ἀποσπάσματα τοῦ τόμου αὐτοῦ εἶναι παρμένα κατ' ἐκλογὴν (χωρὶς νὰ κρατηθῆ καμμιά σειρά οὔτε τοῦ κώδικα, οὔτε τοῦ Κυριακοδρομίου)». Ἡ δὴλωσις αὕτη δὲν δύναται βεβαίως ν' ἀποτελέσῃ καὶ δικαιολογίαν τῆς ἀταξίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη γινομένη διάκρισις τῶν ὀμιλιῶν εἰς γεγραμμένας τὸ μὲν «ἀπὸ μισογράμματο ἀντιγραφέα» (Α' - ΚΕ'), τὸ δὲ «ἀπὸ λόγιου ἀντιγραφέα» (ΚΕ' (bis) - Λ') εἶναι ἄστοχος, διότι εἶναι ὄλος ἐξωτερικῆ. Σημειωτέον ὅτι οὐδαμοῦ παρὰ τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον σημειοῦνται καὶ τὰ ἀντίστοιχα φύλλα τοῦ κώδικος, μόνον δὲ ἐν τῇ ἐν σ. 407 - 411 καταγραφῇ καὶ ἐν τῷ πίνακι περιεχομένων σημειοῦται τὸ πρῶτον ἢ καὶ τὸ τελευταῖον φύλλον ἐκάστης ὀμιλίας.

Τρίτον τῆς ἐκδόσεως μειονέκτημα εἶναι ἡ παντελῆς ἔλλειψις κριτικοῦ ὑπομνήματος. Τὰ ἐν τέλει (σ. 437) φερόμενα ὡς «Διορθωτικὰ» εἶναι ἁπλῶς διορθώσεις ὀλίγων μόνον ἐκ τῶν πολυαρίθμων τυπογραφικῶν παροραμάτων τῆς ἐκδόσεως, μόνον δὲ τέσσαρα ἢ πέντε ἐξ αὐτῶν φαίνονται ἀπόπειραι ἐκ τῶν ὑστέρων διορθώσεως τοῦ κειμένου, καὶ αὗται οὐχὶ πάντοτε ἐπιτυχεῖς (οὕτω τὸ ἐν σ. 218, § 21, στ. 10 *φωνιάζει* ἔχει καλῶς, ὡς διαλεκτικὸς κρητικὸς τύπος καὶ δὲν πρέπει νὰ διορθωθῆ εἰς *φωνάζει*).

Ὁ ἐκδότης γράφει (σ. 8 καὶ 401) ὅτι συνήνητσε μεγάλας δυσκολίας περὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου, ἔνεκα τῶν πολλῶν σφαλμάτων τοῦ χειρογράφου καὶ προσθέτει (σ. 8): «Προσπάθησα νὰ σταθῶ ὅσο μπορούσα πὸ κοντὰ στὸ ἀθηναϊκὸν χειρόγραφο, νὰ δώσω τὰ κείμενά του μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια καὶ προσήλωσι στὴ γραφὴν του, κἀνόνας διορθώσεις μόνον ὅπου παρουσιαζόταν ὀλοφάνερα λάθη». Τὰ λάθη ταῦτα, γράφει (σ. 411), τὰ διώρθωσε σιωπηρῶς, δηλαδὴ χωρὶς νὰ παραθέσῃ κριτικὸν ὑπόμνημα. «Ἄν ἔβαζα λεπτομερειακὸν κριτικὸν ὑπόμνημα — γράφει ἐν σ. 8 — θὰ χρειαζόταν πολλὲς σελίδες καὶ ἡ ἐκδοσις θὰ ἔπαιρνε μεγάλη ἔκτασις». Ἀλλὰ τοιοῦτοτρόπως, χάριν τῆς ἐξοικονομήσεως τῶν σελίδων τούτων (καὶ κυρίως τοῦ ἀναλόγου μόχθου!), τὸ κείμενον ἐμφανίζεται τελείως ἀναξιόπιστον. Διότι ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ δι' οὐδεμίαν λέξιν ἢ τύπον αὐτοῦ ἂν παραδίδεται οὕτω ὑπὸ τοῦ κώδικος ἢ ἂν ὀφείλεται εἰς διόρθωσιν (ἢ καὶ εἰς σφάλμα) τοῦ ἐκδότη, ἄρα οὐδὲ νὰ κρίνῃ τὸ εὔστοχον ἢ μὴ τῶν διορθώσεων τούτων. Τὸ κείμενον τοῦτο θὰ εἶναι ἐπίσης ἄχρηστον καὶ εἰς τὸν μέλλοντα κριτικὸν ἐκδότην τῶν ὀμιλιῶν ἐπὶ τῇ βάσει πάντων τῶν κωδίκων, διότι δὲν θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς ἀναδρομῆς εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν κώδικα.

Ἔνεκα τῆς ἑλλείψεως ταύτης κριτικοῦ ὑπομνήματος, ὁ μόνος τρόπος, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ ἐλέγξωμεν τὸ ποιὸν τῆς ἐπὶ τοῦ κειμένου φιλολογικῆς ἐργασίας τοῦ ἐκδότου, εἶναι ἡ ἀντιβολὴ τῶν ἐν σ. 13 - 16 παρατιθεμένων ὑπὸ τούτου τεσσάρων πανομοιοτύπων τῶν φύλλων 14^α (γράφει: 9^α), 335^α - 335^β καὶ 352^α τοῦ κώδικος πρὸς τὸ ἐν σ. 351 - 353, 231 - 232 καὶ 340 ἀντιστοιχῶς ἐκδεδωμένον κείμενον. Ἐπιχειρήσαντες τὴν ἀντιβολὴν ταύτην, ὠδηγήθημεν δυστυχῶς εἰς θλιβεράς διαπιστώσεις: Ἐνῶ μίαν καὶ μόνον ἐπιτυχή διόρθωσιν (τὴν ἐν σ. 231, στ. 23 *παρακλήσεσιν ἀντὶ παρακαλέσοσιν* τοῦ κώδικος) καὶ μίαν ὀρθὴν συμπλήρωσιν (τὴν αὐτόθι στ. 7 *ἀνήρ*, εὐχερῆ ἄλλως τε ὡς ἀνήκουσαν εἰς εὐαγγελικὸν χωρίον) παρατηρήσαμεν, ἀντιθέτως συνηντήσαμεν μέγα πλῆθος σοβαρῶν σφαλμάτων περὶ τὴν ἀνάγνωσιν (μολονότι τὸ χειρόγραφον εἶναι λίαν εὐανάγνωστον) καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Καταγράφομεν ταῦτα κατὰ σειρᾶν.

α) Ἐκδ. τοῦ φ. 9^α (καὶ οὐχὶ 14^α, βλ. τὸ ἐν σ. 13 πανομοιότυπον, ἔνθα ὁ ἀριθμὸς 9 τοῦ φύλλου εἶναι εὐδιάκριτος) ἐν σ. 351 - 353: — σ. 351, στ. 3 (*ἐκ τῶν κάτω ἀκολουθεῖ μοι* (ὁ κώδιξ: *ἀκολουθεῖ μοι*)) — σ. 352, στ. 15 - 16 *τὸ ἱερόν εὐαγγέλιον* (ὁ κώδιξ: *εἰς τὸ ἰ. εὐ.*) — σ. 17 *ἔγραψεν* (ὁ κώδιξ: *ἔγραψε*) αὐτόθι *εὐρήκαμεν εἰς* (ὁ κώδιξ: *εὐρήκαμεν Ἰησοῦν*) ὁ ἐκδότης παρανέγνωσε τὴν κοινὴν βραχυγραφίαν *Ἰν*) — σ. 18 *καὶ ὁ μαθητῆς εἰς αὐτὸ λέγει* (ὁ κώδιξ: *καὶ ὁ Ναθ(αναηλ) εἶρωτᾷ λέ.!*) αὐτόθι *ἐκ Ναζαρεθ* (ὁ κώδιξ: *ἐκ Ναζαρεθ δύν(αται)*) — σ. 21 ὁ λόγος τοῦ *Φιλίππου* (ὁ κώδιξ: ὁ λόγος τοῦ *Ἰωάννου*) ὁ ἐκδότης, ἐπειδὴ προηγουμένως φέρεται ὁ Φίλιππος ὁμιλῶν, διώρθωσεν ἀτόπως εἰς *Φιλίππου*, μὴ ἐννοήσας ὅτι ὡς λόγος τοῦ *Ἰωάννου* νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πηγᾶ τὸ κατὰ *Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, ἐξ οὗ ἡ προκειμένη γνωστοτάτη περικοπὴ!) — σ. 22 *τὸν βυθὸν ἐκείνης* (ὁ κώδιξ: *τὸν βυθὸν ἐκεῖνον*) — σ. 25 - 26 *νὰ ἔβγη* (ὁ κώδιξ: *διὰ νὰ εἶρη*) — σ. 26 τὸ «*εἶρηκα*» τοῦ *Φιλίππου* (ὁ κώδιξ: τὸ *εἶρημα* τοῦ *Φιλίππου*, ἧτοι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εὐρεσις τοῦ Φ. καὶ ὅχι ἡ ὑπὸ Φ. ἀναφώνησις «*εἶρηκα!*», ὡς παρενόησεν ὁ ἐκδότης!) — σ. 353, στ. 5 (*δοῦναι θεοῦ εἰς τὴν*) *ἀκρόπολιν τοῦ θείου λόγου* (ὁ κώδιξ: (*δοῦναι... εἰς τὴν*) *ἀκρόπολιν τοῦ θείου τούτου λόγου*).

β) Ἐκδ. τοῦ φ. 335^α - 335^β (βλ. πανομοιότ. σ. 14 - 15) ἐν σ. 231 - 232: — σ. 231, στ. 4 *τοῦ Λουκᾶ* (ὁ κώδιξ: *Λουκᾶ*) — σ. 5 ζ' *Λουκᾶ* (ὁ κώδιξ: *Λουκᾶ ζ'*) — σ. 6 *Εὐαγγέλιον* (ὁ κώδιξ: *Εὐαγγέλιον τοῦ κατὰ Λουκᾶν*) — σ. 15 *ταρατῶντων* (ὁ κώδιξ: *ταρατῶντων καὶ χεσιμαζόντων*) — σ. 16 *χρηεῦσα* (ὁ κώδιξ: *χρηεῦσουσα*) — σ. 17 - 19 *τοὺς προαιρουμένους* (ὁ κώδιξ: *τοὺς προαιρουμένους*) — σ. 19 *ὅν καὶ* (ὁ κώδιξ: *ὅς νιόν*) τὸ χωρίον δεῖται ἀποκαταστάσεως) — σ. 21 *προσῆκει* (ὁ κώδιξ παραλείπει τὴν λέξιν, ἣς ἡ προσθήκη δὲν εἶναι ἀναγκαία) — σ. 22 *ἀμαρτίαν* (ὁ κώδιξ: *σωτηρίαν!*) — σ. 26 *τοῦθ'* (κατὰ τὸν κώδικα: *ταῦθ'*) — σ. 29 *πρῶτον ἐπαινῶ* (ὁ κώδιξ: *πρῶτον μὲν ἐπαινῶ*) — σ. 232, στ. 2 *ψόγου* (ὁ κώδιξ: *ψέγους*) — σ. 3 *τὴν εὐλάβειαν* (ὁ κώδιξ: *τὴν εὐλάβειαν τὴν ἔχεται*) — σ. 12 *οὗτος* (ὁ κώδιξ: *αὐτός*).

γ) Ἐκδ. τοῦ φ. 352^α (βλ. πανομοιότ. σ. 16) ἐν σ. 340: — σ. 11 *πρέπει* (ὁ κώδιξ: *πρέπει καὶ εἰς ὑμᾶς*) — σ. 14 *συντρέψει* (ὁ κώδιξ: *στρέψουσιν*) ἡ διόρθωσις τοῦ νοσοῦντος χωρίου ἀνεπιτυχῆς: *διορθωτέον στρέψουσιν*) — σ. 15 *καὶ νοερόν* (ὁ κώδιξ: *καὶ ἀπὸ τὸν νοερόν*).

Ἡ θλιβερά αὕτη συγκομιδὴ τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων σφαλμάτων, σταχυολογηθέντων ἐκ τεσσάρων καὶ μόνον τυχαίων σελίδων τῆς ἐκδόσεως, εὐλόγως ἀναγκάζει ἕκαστον νὰ διερωτᾶται ὅποσα καὶ ὅποια θὰ συνελέγοντο, ἂν ὁ ἔλεγχος ἦτο δυνατὸν ἢ σκόπιμον νὰ ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὑπερτριακοσίας σελίδας τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου. Καὶ μόνον ὅμως τὰ ἀνωτέρω φρονοῦμεν ὅτι ἀρκοῦν διὰ νὰ μορφώσῃ τις ἰδέαν τῆς προχειρότητος καὶ τῆς ἀνεπιστάσις τῆς ἐκδόσεως.

Ἐς παρατηρηθῆ προσέτι ὅτι οὐδεμία παραπομπὴ εἰς τὰ συχνάκις ἐντὸς τοῦ σώματος τῶν ὁμιλιῶν μνημονεύμενα χωρία τῆς Γραφῆς προσετέθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, μολοντί οὗτος γράφει (σ. 8) ὅτι ἤλεγξε ταῦτα τῇ βοηθείᾳ καὶ εἰδικῷ θεολόγῳ, καὶ οὕτω δὲν θὰ τοῦ ἦτο δύσκολον νὰ σημειώσῃ αὐτά. Ἄλλὰ καὶ σχολίων στερεῖται παντελῶς ἡ ἐκδοσις (τὰ ἐν σ. 401-414 φερόμενα ὡς «Κριτικά ἐρμηνευτικά σχόλια» ἢ — κατὰ τὸν ἐπίτιτλον — «Κριτικά ὑπομνήματα» δὲν εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἢ πληροφορία περὶ τῶν διαφόρων κωδίκων). Ἐν τούτοις πολλὰ σημεῖα τῶν ὁμιλιῶν εἶχον προφανῶς ἀνάγκην ἱστορικῶν ἢ φιλολογικῶν ἐπεξηγήσεων, χρήσιμος δὲ θὰ εἶχεν ἀποβῆ καὶ ἡ συναγωγὴ τῶν διὰ τῶν ὁμιλιῶν παρεχομένων (εὐαρίθμων ἄλλως τε) ἱστορικῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν προσώπων καὶ πραγμάτων τῆς ἐποχῆς του (πρβλ. τὴν ἀνάλογον ἡμετέραν ἐργασίαν περὶ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων εἰς «Κρητικά Χρονικά», τόμ. 7 (1953), σ. 163-193).

Ἀνάλογα μεθοδολογικὰ σφάλματα παρατηροῦνται καὶ εἰς τὸ ἐπιτασσόμενον τῆς ἐκδόσεως γλωσσάριον, ὡς καὶ εἰς τὴν προτασσομένην ταύτης εἰσαγωγὴν.

Τὸ γλωσσάριον (σ. 417-435) εἶναι βεβαίως χρήσιμον, διότι, μολοντί περιλαμβάνει καὶ πολλὰς κοινοτάτας καὶ περιττὰς λέξεις (ὡς π.χ. ἀνοιγω, ἀπόλαυση, ἀφανίζω, ἀφοβα, ἄωρος, βόδια, γδύνω, γκρεμίζω, ἐμεῖς, ἐρωτῶ, ἐσᾶς, εὐρίσκω, θηρίον, κἄν κλπ.), παρέχει εἰς ἡμᾶς εἰκόνα τῆς γλώσσης τοῦ Πηγᾶ, ἰδίᾳ δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιουμένων σπανίων λέξεων καὶ κρητικῶν διαλεκτικῶν τύπων. Δυστυχῶς αἱ πλεῖσται τῶν λέξεων καταλείπονται ὅλως ἀνερμηνευτοὶ καὶ πολλοὶ ἐρμηνεύονται οὐχὶ ὀρθῶς (πρβλ. «εὐθηνία τοῦ λόγου 388 (20) ἢ ὠφέλεια», ἀντὶ ἡ πτωχεία, ἢ εὐτέλεια· «πλαστρακῶνων 335 (8) βάφομαι ὑπερβολικὰ» ἀντὶ ἐπαλείφω κλπ.), πολλάκις δέ, ἐξ ἀγνοίας τῆς κρητικῆς διαλέκτου, τίθενται ὡς λήμματα τύποι ἐσφαλμένοι καὶ ὅλως ἀνύπαρκτοι, ὡς π.χ. ρηματικά καταλήξεις εἰς -ομαι ἀντὶ -ομαι (δολώνομαι, δουλεύομαι, δόνομαι, κλέβγομαι, κολάζομαι, ὀρέγομαι κλπ.) ἢ ἄλλαι (βοσκιέμαι ἀντὶ βόσκομαι, μιμᾶμαι ἀντὶ μιμοῦμαι κλπ.), τὸ ἐπίθ. βαρὸς ἀντὶ βαρὺς, ἢ ἀντων. ὀδένας ἀντὶ ὀδεῖνας κλπ. Ἀνύπαρκτος εἶναι καὶ ἡ λ. διάφορον, τὸ (ἐν τῷ κειμένῳ, σ. 68, στ. τελευτ., γραπτέον μεγάλη διαφορὰ καὶ ὄχι μεγάλα διάφορα), ὡς καὶ ἡ λ. καπίκιν, ἥτις δέον νὰ διορ-

θωθῆ εἰς *καρίνιν*. Ἀτόπως δὲ ἐν λ. *σύλος* προτείνεται (πρβλ. καὶ σ. 46) ἢ διόρθωσις *στύλος* διὰ τὸ σαφὲς χωρίον τῆς σ. 333, παρ. 3. Ἡ ἀλφαβητικὴ σειρὰ ἔχει σαλευθῆ δεινῶς: αἱ λ. *ἐκειὸς* - *ἐκεῖνος* φέρονται πρὸ τῆς λ. *δουλωμένος* (σ. 421), ἢ λ. *σμίξις* μεταξὺ τῶν λ. *δλόφωτος* καὶ *ὀμολογῶ* (σ. 428), ἢ λ. *κακοθανατώνω* (ἣτις διορθωτέα ἴσως εἰς *κακοθανατίζω*) πρὸ τῆς λ. *κάκητα* κλπ.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, τέλος, (σ. 17 - 48^β) ἔξετάζονται « Ἡ μορφή καὶ ἡ λογογραφία τοῦ Πηγᾶ ». Καὶ διὰ μὲν τῶν βιογραφικῶν (σ. 17 - 37) δὲν παρέχεται τι τὸ νέον, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκτίθενται, εἰς ἐπαγωγὸν καὶ ὄντως ζωηρὸν λογοτεχνικὸν ὕφος, τὰ μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δρασεως τοῦ σπουδαίου τούτου ἀνδρὸς γνωστά, προτασσομένης (ἐν ὑποσημειώσει τῶν σ. 17 - 19) καὶ ἐκτενοῦς βιβλιογραφίας. Ἡ βιβλιογραφία αὕτη εἶναι κάπως ἀμέθοδος καὶ οὐχὶ πλήρης. Οὕτω π.χ., ἐνῶ περιλαμβάνει δημοσιεύματα ἀνάξια λόγου, ὡς περιίληψιν διαλέξεως τοῦ Λ. Καρασμάνη ἐν ἐφημ. « Βραδυνῆ » τῆς 29 - 7 - 1958, παραλείπει τὴν μελέτην τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, *Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καὶ ἡ ἐξάρτησις τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας*, ἐν « Tome commémoratif du millénaire de la Bibliothèque Patriarcale d'Alexandrie », 1953, σ. 37 - 46 καὶ τὴν πρόσφατον διατριβὴν τοῦ Κωνστ. Κ. Κούρκουλα, *Ἡ θεωρία τοῦ κηρύγματος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήναι 1957, ἐνθα (σ. 19 - 20) καὶ περὶ Πηγᾶ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ρήτορος. Ἐπίσης, ἐνῶ γράφει (σ. 18 - 19, σημ.) περὶ τοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πηγᾶ τυπωθέντος ὑπὸ Νινολάκη ἔργου κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ὅτι « ἀνήκει στὸ Ναθαναὴλ Χύχα καὶ τυπώθηκε ἀπ' τὸ Δημητρακόπουλο, ἀλλὰ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πατρότητος χροιάζεται νέα ἔρευνα », βεβαίῳ ἀντιθέτως περαιτέρω (σ. 35) ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο « πέρασε γιὰ ἔργο τοῦ Ναθαναὴλ Χύχα, πὸ ἴσως νὰ εἶναι ἕνας ἀπλὸς ἀντιγραφέας του, πὸ ἄλλαξε τοὺς κρητικισμοὺς τοῦ Πηγᾶ (καὶ ὄχι ὄλους), δὲ μπόρεσε ὅμως ν' ἀλλάξῃ τὸ ὕφος καὶ τὴ σκέψη του... Ἄν δὲν εἶναι αὐτούσιον, εἶναι ὀπωσδήποτε παραλλαγμένο ἔργο τοῦ Πηγᾶ, καὶ ἡ ἔρευνα θὰ τὸ δείξῃ ». Ἄλλ' ἡ ἔρευνα αὕτη ἔχει γίνεαι ἤδη ὑφ' ἡμῶν εἰς ἐργασίαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ναθαναὴλ Χίχας ὁ Ἀθηναῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα αὐτοῦ* (« Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου » τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 4 (1952), σ. 3 - 48), τὴν ὁποίαν δὲν σημειοῖ ἐνταῦθα ὁ Βαλέτας, μολονότι ἐν τέλει τοῦ βιβλίου του (σ. 403) παραπέμπει εἰς αὐτήν, οὐχὶ ὅμως διὰ τὸ δῆθεν ἔργον τοῦτο τοῦ Πηγᾶ, ἀλλὰ διὰ τὴν συζητήσιν ἀκαίρως περὶ τοῦ φαινομένου τῆς διγλωσσίας! Τὰ ἀκολουθοῦντα πάντως περὶ τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Πηγᾶ (σ. 37 - 48^β), καὶ δὴ τῆς γλώσσης, τοῦ περικομένου, τοῦ ὕφους, τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν ἐν γένει, παρὰ τὰς ἀγαπητάς εἰς τὸν συγγραφέα ὑπερβολὰς (πρβλ. τὸ ἐν σ. 38 γραφόμενον ὅτι « ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Δημοσθένη κανεὶς ρήτορας δὲν ἄγγιξε τόσο βαθιὰ τὴ λαϊκὴ ψυχὴ, ὅσο τὴν ἄγγιξε ὁ Πηγᾶς μὲ

τὰ δημοτικά του κηρύγματα »), εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα, ἐκτίθενται διὰ πρώτην φοράν καὶ ἀποτελοῦν τὸ μοναδικὸν πρωτότυπον καὶ ἀξιοπρόσεκτον μέρος τοῦ ὅλου ἔργου.

Ἐν συμπεράσματι, τὸ βιβλίον τοῦ Βαλέτα εἶναι μὲν ἔργον μόχθου καὶ ἐνθουσιασμοῦ, δι' ᾧ εἶναι ἄξιος παντὸς ἐπαίνου ὁ συγγραφεὺς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἔργον προχειρότητος καὶ σπουδῆς, τὸ ὁποῖον ὑπὸ ἐκλαϊκευτικῆν ἔποψιν δύναται ἴσως νὰ εἶναι χρήσιμον, ὀλίγιστα ὅμως προσφέρει ὑπὸ ἔποψιν αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆν. Θὰ ἦτο δὲ καὶ περιττὸν νὰ κριθῆ ἔνταῦθα, ἂν δὲν προεβάλλετο μὲ ἐπιστημονικὸν φαινομενικῶς ἔξοπλισμὸν καὶ μὲ ἀξιώσεις φιλολογικῆς ἐργασίας καὶ ἂν συγγραφεὺς αὐτοῦ δὲν ἦτο ὁ Γ. Βαλέτας, ὁ φιλόλογος καὶ μελετητῆς, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν θαυμαστὴν ἐργατικότητα, ὡς καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὸ πάθος διὰ τὴν πρόοδον τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν ὁμολογουμένως ὀφείλομεν τόσα πολλά. Ἡ παροῦσα βιβλιοκρισία ἐγράφη μὲ εἰλικρινῆ θλίψιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ συντελέσῃ ἴσως εἰς τὸ νὰ τὸν πείσῃ πόσον ἐπιστημονικῶς ἐπιζήμιον ἀποβαίνει καὶ δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν ἔρευναν, ὅταν παρασύρεται εἰς τοιαύτας ἐκδόσεις καὶ θυσιάζῃ τὸ ποιὸν χάριν τοῦ ποσοῦ.

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

- A') *Vitalien Laurent, La vie merveilleuse de Saint Pierre d'Atroa († 837), éditée, traduite et commentée par —. Société des Bollandistes, Bruxelles 1956, 8ον, σελ. 246 (Subsidia hagiographica, no 29).*
 B') *Vitalien Laurent, La vita retractata et les miracles posthumes de Saint Pierre d'Atroa. Texte grec édité, traduit et commenté par —. Société des Bollandistes, Bruxelles 1958, 8ον, σελ. 186 (Subsidia hagiographica, no 31).*

Εἰς ἀμφοτέρω τὰ δημοσιεύματα ταῦτα τῶν Βολλανδιστῶν ὁ βαθὺς μελετητῆς τῆς βυζαντινῆς καθόλου γραμματείας πατῆρ Vit. Laurent ἐκδίδει τὸν βίον τοῦ ὁσίου Πέτρου τοῦ ἐν τῇ Ἀτρώα ἐν Βιθυνίᾳ, ἀσχολούμενος συγχρόνως καὶ περὶ τὰ φιλολογικὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου ζητήματα ὡς καὶ μὲ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν τούτῳ εἰδήσεων, ἱστορικῶν, ἐκκλησιαστικῶν, τοπογραφικῶν, τοῦ λαϊκοῦ βίου κ.ἄ.

Ὁ ὁσιος Πέτρος, γεννηθεὶς τῷ 773 εἰς τὴν κόμην Ἐλαιάν, κειμένην παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καΐκου ποταμοῦ, ἀφιερώθη ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ὑπὸ τῶν γονέων του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Γενόμενος μοναχός, ἔφυγεν, ὀδηγηθεὶς ὑπὸ ὄνειρου, εἰς Φρυγίαν ὅπου συναντήσας τὸν γέροντα Παῦλον ἐγένετο ἀκόλουθος καὶ μαθητῆς του.